

**В.Д. ОТАМАНОВСЬКИЙ ПРО ЕВОЛЮЦІЮ
ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПОДІЛЛІ В
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 14 СТ.**

У статті характеризуються погляди В. Отамановського щодо подій другої половини 14 ст. на Поділля. Брати Коріатовичі, здобувши для себе у 1340-х рр. територію Поділля як удільні князі, започаткували еволюцію землеволодіння та господарських відносин в краї в напрямку його феодалізації.

Ключові слова: *Поділля, Коріатовичі, землеволодіння, господарські відносини, феодалізація.*

Oleksandr Kryvoruchko

**V.D. OTAMANOVSKY ON THE EVOLUTION OF LAND
OWNERSHIP AND ECONOMIC RELATIONS IN PODILLIA IN THE
SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY**

The article characterizes the views of V. Otamanovsky on the events of the second half of the 14th century in Podillia. The Koriatovych brothers, having acquired the territory of Podillia for themselves in the 1340s as specific princes, initiated the evolution of land ownership and economic relations in the region towards its feudalization.

Keywords: *Podillia, Koriatovychs, land ownership, economic relations, feudalization.*

Як зазначає давній білорусько-литовський літопис (Слуцький) після розбиття військ татар Ольгердом за його дозволом і з допомогою Литовської землі три його племінники Коріатовичі «прийшли в Подільську землю, і ввійшли у приязнь з отаманами, почали боронити Подільську землю від татар і баскакам данини не почали давати» [1].

Отамановський зазначає, що за короткий період правління Коріатовичів (1363-1393 рр.) Подільська земля мала статус окремого князівства, яке після походу Вітовта (близько 1393 р.) ввійшло до складу Великого князівства Литовського [2, с. 76]. Заме з приходом Коріатовичів вчений пов'язує початок періоду феодалізації суспільних взаємин на Побожжю.

Обґрунтовуючи це положення, Отамановський посилається на Грушевського, який у своїх працях відносив зародки станового устрою на Поділлі до початків «литовської окупації». На думку Грушевського у долитовський період в суспільно-політичному житті подільської людності чільне місце належало місцевим громадам.

Теорію «автономії самоврядних громад» Грушевський формує на тлі дослідження боротьби «болоховців» (до яких відносилася й подільська людність періоду монгольського панування) проти «галицько-волинського феодалізму». У своєму «Нарисі історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.» Грушевський, аналізуючи взаємини «болоховців» з галицько-волинськими князями, зазначав, що вони татарську зверхність задумали використати «для того, щоб

звільнитися від дружинного ладу, від князівської централізації і в безпосередній залежності від татар відновити попередній устрій автономних общин (оскільки залишало місце для такої общинної автономії татарське верховенство)» [3, с. 450]. Базою для такого твердження вченого може слугувати й свідчення літописця, який, описуючи повернення Данила з Польщі та його обурення діями болоховців, зазначає, що князь «тим більшу ворожнечу держав, що вони од татар велике сподівання мали» [4, с. 399].

Згодом у фундаментальній «Історії України – Руси» Грушевський, аналізуючи згадану літописну звістку, наголошував, що ці «літописні оповідання, що нічого не згадують про князів або посадників, говорять все про громади». Тому, відзначає історик, галицький князь «нищив не самих провідників, а цілі городи, цілі землі» [5, с. 159].

Грушевський був переконаний, що «болоховці» прагнули «виломити ся з під князівсько-дружинного режиму», адже «під татарською зверхністю громади могли шукати більшої свободи своєї громадської самоуправи, легшого оподаткування» [5, с. 159]. Звідси дослідник робить висновок: «Наслідком сього руху було відновлення тих більше-менше суспільно-політичних відносин, які існували перед київською княжою окупацією» [5, с. 159].

В контексті аналізу соціальних мотивів дій «болоховців» слушною є думка Отамановського, який зазначав, що «була це боротьба проти спроб Галицько-Волинського князівства експропріювати землі громад та дрібних землевласників, а самих власників земельних володінь перетворити на залежну від феодалів людність» [2, с. 88].

Отамановський, поділяв погляди іншого визначного історика Поділля Молчановського щодо незначної соціально-економічної диференціації подільської людності у перед литовський період «внаслідок відсутності на Поділлі давніх, могутніх князівських родів». Тому основою суспільної організації тут була сільська громада на чолі зі старостами – отаманами. За татарського панування на Поділлі був поділ громад на «тми» (Каменецька тма, Брацлавська тма, Сокольська тма) [2, с. 87]. Отамановський зазначав, що тогочасні сільські громади Поділля у XIII-XIV (а почасти й XV ст.), становили «об'єднання сусідів з індивідуальним господарством, що, повстаючи в колонізаційних обставинах пограниччя...мали цілковиту автономію в усі адміністративно-судових, земельно-господарчих та навіть оборонних функціях» [2, с. 92].

Характеризуючи тогочасну систему адміністративного управління, Отамановський наголошує, що : « нова назва подільської старшини («отамани», а не «старцы», наприклад), не znана досі ані в Київському, ані в Галицько-Волинському князівствах, виказує, що уряд отамана не належить до решток родового чи племінного устрою» [2, с. 91]. На думку історика «отамани» середнього Побожжя – це є виборна військово-цивільна старшина місцевих сільських громад, нових суспільно-економічних формацій, що витворилася з різних племінних та етнічних елементів у колонізаційних обставинах XIII - XIV вв. » [2, с. 92].

Саме увійшовши «в приязнь» з отаманами, Коріатовичі «городи...умурували і землю Подільську осіли» [1]. На думку В. Отамановського на час монгольської навали Поділля було «мало або й цілком незаселене», а «татарська зверхність від половини XIII ст. повинна була сприяти просуванню на південь тубільної колонізації» [2, с. 41]. Тому історик притримувався думки, що «повстання Вінниці, Брацлава та Сокильця...приблизно на кінець XIII в.» було наслідком цього колонізаційного процесу.

Щодо оцінок військово-оборонної діяльності Коріатовичів, то Отамановський поділяв твердження Молчановського та Грушевського, які наголошували на тому, що литовські князі «не закладали нових городів» а закріплювали попередню колонізацію шляхом «зміцнення замками й твердинями давніх осад». Вчений відкидає думку про те, що «в умовах натурального господарства малозаселеного та новоутвореного князівства Коріатовичі могли *спочатку* збудувати замок, а *потім* створити міську осаду». Більше того, це би суперечило пануючій у Великому князівстві Литовському практиці перекладати обов'язок будувати та направляти фортеці на місцеву людність, зокрема на мешканців міст [2, с. 121].

До речі, Отамановський зазначає, що «уперше в літописі ми зустрічаємо наведені городи середнього Побожжя в оповіданні про вигнання з уділу князя Федіра Коріатовича (осінь 1393 р. О.К.) [2, с. 41].

Полемізуючи зі Молчановським, який відстоював думку про існування розвинутих феодальних відносин на Поділлі до приходу Коріатовичів, Отамановський зазначав, що «ця територія була сколонізована від половини XIII в. внаслідок стихійно-народної колонізації». Ця обставина та й ще за умов іноземної окупації, на думку дослідника, виключала можливість утворення «будь-якої військово-оборонної організації» [2, с. 89]. Звідси висновок автора про те, що Коріатовичі застали на Побожжю вже витворену форму співжиття у вигляді місцевих громад.

Однак, хоча громади і спільно володіли певними землями це, на думку Отамановського, не виключало існування у згаданий період невеликих приватних землеволодінь – «пасік». При чому, хоча економічну підставу такого господарства становило бджільництво, «але від самого зародку «пасіки» там постійно живе осадник з родиною. Плекаючи також сільське господарство з його допоміжними галузями – городництвом та садівництвом» [2, с. 99].

Отамановський, як і його попередники, зокрема, Грушевський та Молчановський, вважав, що за Коріатовичів починає кристалізовуватися певна феодальна ієрархія в краї. Її утворювали такі групи жителів: отамани (очільники громад з адміністративно-господарськими та військово-оборонними функціями), бояри (дрібні місцеві землевласники), зем'яни (прийшли елементи, що отримували значні маєтки в ленне володіння за обов'язок несення військової служби). Згідно з литовським феодальним правом вся земля в князівстві належала князеві як його володарю. Користуючись цим правом Коріатовичі або залишали землі давнім власникам або

здійснювали їх перерозподіл. Отамановський в таких діях литовських князів вбачав одну із форм активної феодалізації краю [2, с. 115].

Для аналізу правління Коріатовичів на Поділлі актуальними є дослідження сучасного історика краю В. Михайловського про васальні стосунки княжат із Казимиром III та Людовіком Угорським [6]. Здобувши територію Поділля, Коріатовичі пройшли шлях від удільних князів до васалів двох королів.

Враховуючи ряд важливих факторів: віддаленість Поділля від Литви, що не дозволяла сподіватися на допомогу з боку великого князя литовського або сусідніх удільних князівств, сусідство з татарами та значні розміри краю, Коріатовичі вочевидь відчували реальну потребу у сильній протекції, яка була би запорукою утвердження їх як удільних володарів. Для Казимира ж це було наступним кроком у справі підпорядкування східних обширів колишнього Галицько-Волинського князівства [7, с. 34-35].

Урядування на руських землях князя Владислава Опольського та військовий похід короля Людовіка Угорського у 1377 р. призвели до прийняття Коріатовичами зверхності нового володаря, що відіграло згодом вирішальну роль у надання Людовіком прихисту Федору Коріатовичу у Закаврпатті [6, с. 12].

Твердження Отамановського про зв'язок запровадження нових форм землеволодіння в краї з процесом становлення Подільського князівства поділяє і сучасний подільський медієвіст А. Войнаровський. На його думку, саме необхідність зміцнення оборо здатності краю і сприяння його колонізації призвело до появи тут форм землеволодіння, серед яких особливо виділялося службове [8, с. 10]. Вчений зазначає, що протягом досліджуваного періоду на території Поділля були поширені такі форм землеволодіння: громадське (друга половина XIV – середина XVI ст.), князівське (елемент державного землеволодіння 1362 – 1430 рр.), службово-панське (почало формуватися з часу приходу Коріатовичів на Поділля, а головною умовою володіння землею була військова служба), заставна форма землеволодіння (набула поширення за великого князя литовського Вітовта) [8, с. 14-15].

Отамановський вважав, що саме за Коріатовичів на Поділлі спостерігається «рецепсія феодально-станового устрою Великого князівства Литовського», що характеризувалося утвердженням «феодальної залежності селянства та власників «пасік»... від привілейованих землевласників – панів та бояр», а також виокремленням «зем'янського та селянського» станів [2, с. 134].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Слуцький літопис [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov17.htm>.
2. Отамановський В.Д. Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 464с.
3. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. – Київ, 1991. – 541 с.
4. Літопис Руський / Пер. З давньоруської Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. - Київ: Дніпро, 1989. - XVI+591 с.

5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. - Т.3. – Київ: Наукова Думка, 1992. – 592 с.
6. Михайловський В.М. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським // Український історичний журнал. — К: «Дієз-продукт», 2010 .- № 4. - С. 4-15
7. Михайловський В.М. Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві — 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення] // Український історичний журнал. - К. : «Дієз-продукт», 2009. - № 5. - С. 34-47.
8. Войнаровський А.М. Поділля в системі торгівельно-економічних зв'язків євро-азійського простору (1362 – 1647 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.— Київ, 2019.— 20 с.

Олександр Кравчук

ПОДІЛЬСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ КНЯЗЯ ФЕДОРА КОРЯТОВИЧА

У статті висвітлено подільські сторінки біографії князя Федора Корятовича – представника династії Гедиміновичів. Зокрема, висвітлено синьоводську кампанію 1362 р., початок розбудови Подільського князівства. Показано деякі аспекти правління князя на Поділлі, що супроводжувалось становленням феодальних відносин в регіоні. Розглянуто обставини усунення Федора Корятовича від князювання та спроба його повернення на Поділля на початку XV ст.

Ключові слова: Федір Корятович, Поділля, Велике князівство Литовське.

Oleksandr Kravchuk

LIFE AND ACTIVITIES OF PRINCE FEDOR KORYATOVYCH IN PODILLIA

The article highlights the Podolian pages of the biography of Prince Fedir Koriatovych, a representative of the Gediminas dynasty. In particular, the Blue Vodka campaign of 1362, the beginning of the development of the Podillia principality, is highlighted. Some aspects of the prince's rule in Podolian are shown, which was accompanied by the formation of feudal relations in the region. The circumstances of Fedir Koriatovych's removal from the principality and his attempt to return to Podolian at the beginning of the 15th century are considered.

Keywords: Fedir Koriatovych, Podillia, Grand Duchy of Lithuania.

Одним з найвідоміших діячів середньовічної історії України є князь Федір Корятович. Але йому присвячено незначну кількість досліджень у сучасній українській історіографії (Й. Кобаль [19, 20], О. Кравчук [23], С. Федака [55], Ф. Шабульдо [62] та інші). Втім, постаті цього князя і різних аспектів його діяльності торкалися О. Білецька [4; 5], Д. Ващук [6], Л. Войтович [9; 10], С. Гресько [12], М. Грушевський [13], М. Дорош [15], М. Лучкай (Поп) [25], В. Михайловський [26-29], В. Олашин і М. Приймич [34], В. Отамановський [35], М. Пашковець [39], А. Петров